

Kommentarer och frågor från övriga deltagare i antologin med svar från Anders Gustavsson

Elisabeth Ahlsén

A. Kommentarer och frågor till Anders Gustavsson

1. Anders Gustavssons kapitel beskriver noggrant och intresseväckande en etnologs användande av intervjumetod som fältmetod med särskild tonvikt på etiska aspekter. Han utgår från egna erfarenheter av att använda intervjuer i känsliga situationer, t ex relaterad till dödsfall och begravningar och även specifikt om Utøya-morden. Han gör den korrekta iakttagelsen att metod inte diskuteras lika mycket som teori och det därför finns ett behov av metoddiskussion.

Hur mycket metod och teori hänger samman är en fråga som kanske kan kommenteras mer.

2. Intervjuer inom etnologi handlar allt mer om personliga upplevelser och känslor och forskaren behöver följa de lagstadgade etiska riktlinjerna. Utöver det ges en del reflektioner, t ex att det kan vara en fördel att intervjuaren delar med sig av information om sig själv vid intervjun, så att den blir mer av ett informationsutbyte.

Denna synpunkt väcker några frågor: Kan det uppstå problem genom att forskaren ger personlig information? Kan det innebära att forskarens information påverkar informantens svar? Hur undviker eller kontrollerar man detta? Ett exempel skulle kunna belysa hur detta kan gå till.

3. Bruket av bandspelare tas upp men inte bruket av videoinspelning, som blir allt vanligare.

Kommentera gärna även detta? Kan en forskare som för skriftliga anteckningar störa samtalet? Mer eller mindre än inspelning?

4. Det vore intressant att få veta mer om hur intervjupersonerna rekryteras och hur man ser på representativitet.

5. Kulturella begränsningar – förtegenhet – känslighet för olika ämnen tas upp.

Finns det risk att vissa grupper inte blir representerade/beforskade pga detta?

Hur kan man lösa problem, t ex att få intervjua muslimska kvinnor från vissa kulturer, språkproblem, tabu-ämnen mm?

6. Händer det att man behöver hänvisa till psykolog eller liknande t ex vid bearbetning av svåra upplevelser som kan inledas vid en intervju om dem?

7. Hur löser man olika inställningar hos olika anhängare, t ex för publicering av data, foton etc?

B. Anders Gustavsson (AG) svar och svarscommentarer till Elisabeth Ahlsén (EA)

EA fråga 1: Hur mycket metod och teori hänger samman är en fråga som kanske kan kommenteras mer.

AG svar på EA fråga 1: Principen om problemorienterad forskning har jag velat framhålla i mina undersökningar. Då utgår man varken från material eller teorier utan från ett problemområde. Vid problemorienterad forskning bildar problem/problemen utgångspunkten och material, metod och teorier blir hjälpmedel vid analyser. Verkligheten, eller empirin, hjälper forskaren att svara på frågan hur och teorierna på frågan varför i analysen. Jag har slagit vakt om en prövande forskning som använder ett brett empiriskt underlag insamlat från arkiv och/eller i fält som kritiskt granskas genom vetenskapliga metoder, exempelvis källkritik. Teorierna är forskarens hjälpmedel vid analys av drivkrafter och sammanhang som ligger dolda bakom den yttre verkligheten. För mig som etnolog har begrepp, metoder och teorier inget självständigt värde utan de måste prövas i relation till problemställningen och den insamlade empirin för att forskaren skall nå fram till en rimlig vetenskaplig analys.

Intervjuer inom etnologi handlar allt mer om personliga upplevelser och känslor och forskaren behöver följa de lagstadgade etiska riktlinjerna. Utöver det ges en del reflektioner, t ex att det kan vara en fördel att intervjuaren delar med sig av information om sig själv vid intervjun, så att den blir mer av ett informationsutbyte än enbart en utfrågning.

EA fråga 2: Denna synpunkt väcker några frågor: Kan det uppstå problem genom att forskaren ger personlig information? Kan det innebära att forskarens information påverkar informantens svar? Hur undviker eller kontrollerar man detta? Ett exempel skulle kunna belysa hur detta kan gå till.

AG svar på EA fråga 2: Det är viktigt att inte bidra till att lägga svaren i informantens mun. När intervjuaren berättar om sig själv, är det inte för att påverka utan snarare att upplysa för att underlätta samtalsklimatet och komma bort ifrån fråga-svarsituationen som tidigare har varit den vanliga inom etnologin. I en del fall har intervjupersoner själva ställt frågor till mig om mina erfarenheter och synpunkter. Det har förekommit när jag intervjuat inom frikyrko- och nykterhetsrörelsemiljöer. Jag har varken tillhört någon frikyrka eller nykterhetsrörelse men har försökt att vara uppriktig och inte alltför fåordig. När jag berättat färdigt har intervjun fortsatt på ett positivt sätt utan att mina synpunkter har ifrågasatts.

EA fråga 3: Bruket av bandspelare tas upp men inte bruket av videoinspelning, som blir allt vanligare. Kommentera gärna även detta? Kan en forskare som gör skriftliga anteckningar störa samtalet? Mer eller mindre än inspelning?

AG svar på EA fråga 3: Jag har inte använt videoinspelning vid mina fältarbeten. Videoinspelning har en fördel av att fältarbetaren efteråt kan ta del av informanternas nonverbala beteenden, men det är inte aktuellt när fältarbetet avser intervjuer om känsloladdade intervjuer. Det är då svårt att ens få använda bandspelare. Skriftliga anteckningar under intervjuens gång brukar vara det som står till buds. Metodiskt sett är det självfallet en svårighet att samtidigt intervjuas och skriva ned anteckningar. Man tappar lätt en

del information och ger heller inte informanten den koncentrerade uppmärksamhet som är angelägen för att få till stånd ett gott samtalsklimat. Vid sådana intervjuer är det väsentligt att kunna göra upprepade intervjubesök för att både komplettera och kontrollera innehållet i anteckningarna. Vid fältarbete med studenter har jag låtit två fältarbetare arbeta tillsammans varav den ene leder samtalen och den andre antecknar. Efter intervjun har de möjligheter att tillsammans jämföra sina minnesbilder.

EA fråga 4: Det vore intressant att få veta mer om hur intervjupersonerna rekryteras och hur man ser på representativitet.

AG svar på EA fråga 4: Etnologi är en kvalitativ och inte en kvantitativ vetenskap till skillnad från t. ex. sociologi. Frågor om representativitet har varit perifera inom etnologin. Inom nutida etnologi utförs oftast ett mindre antal intervjuer av forskaren själv och det ligger till grund för doktorsavhandlingar och andra undersökningar. Tips om informanter kan man få genom tidningsupprop eller genom personer som väl känner till människor i den valda lokalorten. Präster har i en del fall kunnat vara sådana nyckelpersoner. Vad som utgör ett tillräckligt antal intervjuer utgör ingen central fråga utan i stället djupet i intervjuerna och hur forskaren lyckas tolka dem.

EA fråga 5: Kulturella begränsningar – förtegenhet – känslighet för olika ämnen tas upp. Finns det risk att vissa grupper inte blir representerade/beforskade på grund av detta? Hur kan man lösa problem, t ex att få intervjua muslimska kvinnor från vissa kulturer, språkproblem, tabu-ämnen mm?

AG svar på EA fråga 5: Jag har inte utfört fältarbeten bland muslimer men haft kollegor som gjort det bl. a. gällande begravningsbruk. Där verkar det inte ha varit problem att få information. I tillägg till intervjuer har en kollega i Oslo utfört deltagande observationer vid muslimska begravningar.

EA fråga 6: Händer det att man behöver hänvisa till psykolog eller liknande t ex vid bearbetning av svåra upplevelser som kan inledas vid en intervju om dem?

AG svar på EA fråga 6: Jag har inte varit med om diskussioner inom etnologin om att behöva vända sig till psykologer. Däremot har det förts diskussioner om hur mycket empati som fältforskaren kan anses vara etiskt skyldig att ge uttryck för. Jag har varit noga med att visa en hög grad av empati om jag märkt att intervjusamtalen har framkallat obehagliga känslor och oro hos informanterna. Detta kan märkas både genom ord och genom nonverbala uttryck, så som att informanten vänder ned huvudet, rodnar, blir alltmer tystlåten eller även börjar gråta.

EA fråga 7: Hur löser man olika inställningar hos olika anhängare, t ex för publicering av data, foton etc?

AG svar på EA fråga 7: Det är vanligt inom etnologin att intervjua en person i taget, men ibland kan t. ex. makar intervjuas tillsammans. Fördelen är att de kan hjälpa åt att komma ihåg, tipsa varandra osv. Intervjuaren får vara observant på att båda informanterna kommer till tals i ungefär lika omfattning. En risk är att en av dem talar under stora delar av intervjun och den

andre är mer tystlåten och bara kommer med inspel emellanåt. Vid intervju med en person i taget försvinner denna fara.

I början av intervjun är det viktigt att upplysa om vad det insamlade materialet skall användas till, att det gäller forskning och inte en tidningsintervju. Jag har inte haft problem med att en anhörig har ställt sig positiv till att det insamlade materialet i form av intervjuer eller foton får användas för forskning medan en annan anhörig ställt sig avvisande. Däremot har det hänt att en anhörig varit villig att delta i en intervju medan en annan anhörig avböjt en förfrågan om intervju. Då kan motiveringen hos den som avböjer vara att personen i fråga inte anser sig ha så mycket information att ge som en annan utpekad person. Då brukar jag svara att alla har något att berätta om egna erfarenheter och upplevelser. Det är det personliga som det är viktigt att få upplysningar om.

Vid intervjuer lägger jag vikt vid att fråga efter personliga foton och annat bildmaterial. Informanter brukar beredvilligt ställa detta till förfogande. Genom nyamerateknik kan fältarbetaren fotografera sådant material på plats, medan man tidigare fick låna med sig bilder.

Jens Allwood

A. Kommentarer och frågor till Anders Gustavsson

Anders Gustavsson har skrivit en sympatisk essä om vissa etiska aspekter på sitt förhållande till egna etnologiska intervjuer som haft ett visst fokus på föreställningar gällande död och begravning av människor och djur. Jag inleder min granskning med en övergripande frågeställning och följer sedan texten med mer specifika frågor riktade till författaren.

Övergripande

En övergripande frågeställning gäller valet och syftet med att använda intervjuer som empirisk metod. Andra övergripande frågeställningar handlar om etiska hänsynstagande av typ "inte såra informanterna", "hålla informanterna anonyma" kan stå i motsättning till vetenskapliga etnologiska forskningssyften.

Intervju som metod

1. Du använder intervjuer snarare än observation av dina informanternas beteende och tror på detta sätt att du kommer närmare berättelser, upplevelser och trosföreställningar. Det kan hända du gör, men varför använder du inte en kombination av observation och intervju? Det är välkänt att faktiskt beteende inte alltid avspeglas av vad man säger eller tror man gör.

Genom en intervju får man i första hand en berättelse, inte en faktisk upplevelse eller trosföreställning. Problematiserar du detta och har någon metodik för att säkerställa att Informanternas berättelser överensstämmer med deras faktiska beteende, upplevelser eller trosföreställningar?

2. Om Alver har rätt i att intervjuare och informanter är medaktörer i insamlingen, dvs att det som sägs är ett samarbete mellan intervjuare och intervjuad, så innebär det att intervjuaren är en medproducent av det innehåll som framkommer i intervjun. Hur garderar du dig mot detta? Och om du inte gör det, varför inte?

3. Den etnologiska intervjuaren tilldelas en viktig roll som tolk (lyssna på). Hur kollar man om tolkningarna är rimliga?

4. Vad är syftet med intervjuerna? Är syftet att få sanningsenlig information om olika företeelser från informanterna, t.ex. det de berättar om. Eller är det snarare deras känslor och attityder till detta oavsett om det de berättar verkar sant eller ej?

5. Om det är det senare målet som gäller, är prosodi och ickeverbal kommunikation viktiga uttrycksmedel för känslor och det blir avgörande att kunna göra en audio och videoinspelning av intervjun, för att senare kunna genomföra en icke-impressionistisk analys. Brukar du göra det?

Anonymisering och generalisering

6. Du skriver inget om generalisering. Har du någon gång målet att generalisera över vad du får fram i intervjuer? Eller har du bara målet att återge innehållet i en enskild intervju vid ett visst tillfälle? Om det senare är fallet, ger det knappast möjlighet att uttala sig mer generellt om kultur. Man undrar också hur det skiljer sig från journalistiska reportage om enskilda personer. Om målet är generaliseringar, hur många intervjuer krävs? Hur uppnår du representativitet? Använder du statistik överhuvudtaget? Hur stöder du att du hittat ett allmänt mönster?

7. Det du kallar "det etiska kravet på anonymitet" tycks innebära att du inte tar reda på olika saker om informanternas bakgrund, t ex. kön, ålder, socialgrupp, geografisk hemvist, yrke, politisk sympati etc, som skulle kunna korreleras med skillnader mellan deras berättelser. Försöker du aldrig förklara eller förstå varför de säger det de säger? Försöker du inte att, givet bakgrundsfaktorer av ovanstående typ, finna hur dessa faktorer korresponderar med innehållsdrag i berättelserna?

Om att inte såra människor och sanningsenlighet

8. Du skriver t.ex. att kulturforskaren ska undvika att uttala sig om sanningshalten i informanternas utsagor om det övernaturliga. Betyder detta att man inte ska kolla om informanterna tror på det de säger (dvs är uppriktiga). Eller betyder det bara att man inte ska ifrågasätta sanningshalten i deras berättelser?

9. Finns det en konflikt mellan att vara ett stöd för informanterna och att få fram en sann redogörelse?

10. Varför skulle det vara etiskt oförsvarligt att argumentera mot informanterna? Detta kan vara ett bra sätt att få reda på om de har några argument för sina utsagor och vilka dessa i så fall är. Det är väl lika oetiskt att inte säga emot och låtsas acceptera, om man i själva verket har en annan åsikt?

Om historisk etnologi

11. När du forskar historiskt om kultur, samarbetar du då med historiker som gör liknande studier?
12. Tar du hänsyn till skönlitterära berättelser från samma epok som väl mycket väl kan återspegla kulturella drag?
13. "Oral History" (muntlig historia) är en riktning och metod som verkar ligga mycket nära historisk etnologi. Här måste rimligen historisk källkritik och bedömning av rimligheten och sanningshalten i den information man får fram vara viktig. Hur ställer du dig till detta? Betyder vad du skriver om att man inte ska ifrågasätta sanningsenligheten i de framkomna berättelserna att man inte ska utsätta intervju svar för historisk källkritik, och på sedvanligt källkritiskt sätt bara betrakta deras utsagor som "lämningar" som behöver förklaras?

Slutord

Motsäger du inte dig själv när du på sista sidan säger att du inte ville delta i forskning om Utøya-massakern p.g.a. personliga skäl och samtidigt i sista stycket säger att man inte ska dra sig för att utforska och insamla information om mentalt svåra och påfrestande områden?

B. Anders Gustavsson (AG) svar och svarskommentarer till Jens Allwood (JA)

Anders Gustavsson (AG) har skrivit en sympatisk essä om vissa etiska aspekter på sitt förhållande till egna etnologiska intervjuer som haft ett visst fokus på föreställningar gällande död och begravning av människor och djur. Jag inleder min granskning med en övergripande frågeställning och följer sedan texten med mer specifika frågor riktade till författaren.

En övergripande frågeställning gäller valet och syftet med att använda intervjuer som empirisk metod. Andra övergripande frågeställningar handlar om etiska hänsynstagande av typ "inte såra informanterna", "hålla informanterna anonyma" kan stå i motsättning till vetenskapliga etnologiska forskningssyften.

Intervju som metod

JA fråga 1: Du använder intervjuer snarare än observation av dina informanternas beteende och tror på detta sätt att du kommer närmare berättelser, upplevelser och trosföreställningar. Det kan hända, men varför använder du inte en kombination av observation och intervju? Det är välkänt att faktiskt beteende inte alltid avspeglas av vad man säger eller tror man gör.

Genom en intervju får man i första hand en berättelse, inte en faktisk upplevelse eller trosföreställning. Problematiserar du detta och har någon metodik för att säkerställa att informanternas berättelser överensstämmer med deras faktiska beteende, upplevelser eller trosföreställningar?

AG svar på JA fråga 1: Observationer avser samtiden och inte historiska förhållanden. Observationer är bra för att studera hur människor lever i samtiden men inte deras känslor och upplevelser. Då behövs samtal som kan utformas som en dialog och inte i första hand en utfrågning. Att undersöka om berättelser stämmer överens med faktiskt beteende kan man

bara studera i nutid. Jag har undersökt normbrott i äldre tid inom religiösa rörelser och nykterhetsrörelser och har då använt bevarade protokoll som källa. Vid studier av samtida religiösa rörelser har jag använt observation i kombination med vissa samtal. Senast gäller detta den ekumeniska och karismatiska Oasrörelsen (Gustavsson 2021). Jag har varit med och studerat många olika aktiviteter under 2010-talet. Samtal med utvalda personer har varit ett komplement liksom studier av rörelsens egen tidning Oasbladet.

JA fråga 2: Om Alver har rätt i att intervjuare och informanter är medaktörer i insamlingen, dvs att det som sägs är ett samarbete mellan intervjuare och intervjuad, så innebär det att intervjuaren är en medproducent av det innehåll som framkommer i intervjun. Hur garderar du dig mot detta? Och om du inte gör det, varför inte?

AG svar på JA fråga 2: Tidigare var det viktigt för etnologer att få fram fakta vid intervjuer t. ex. om materiell kultur eller sedvänjor. Då var det bra att ha många intervjuer att tillgå så att forskaren kunde jämföra svaren och hitta mönster. Under senare tid har etnologers intresse mer och mer riktats mot känslor och upplevelser hos informanterna själva. Det blir samtidsinriktat. Då behövs en annan metod för att nå fram till förtroende. Det gäller att få till stånd ett samtal där intervjuaren också berättar om sig själv och inte bara är en neutral iakttagare och utfrågare. Det gäller att visa inte bara nyfikenhet utan också ha tid att lyssna och visa empati både genom nonverbalt beteende och små kommentarer. Att ha gott om tid är oerhört väsentligt vid sådana samtal. Det tar tid att få människor att dela med sig av sitt inre och det kan väcka obekväma känslor hos dem.

JA fråga 3: Den etnologiska intervjuaren tilldelas en viktig roll som tolk (lyssna på). Hur kollar man om tolkningarna är rimliga?

AG svar på JA fråga 3: Intervjuaren måste i sin vetenskapliga undersökning redovisa hur tolkningen har skett och vad som kan tala för eller emot. Vid seminarier kan andra läsare ifrågasätta tolkningen. Då gäller det för forskaren att ha tänkt igenom och kunna redovisa argument men även vara beredd på att pröva andra tolkningsmöjligheter som lyfts fram.

JA fråga 4: Vad är syftet med intervjuerna? Är syftet att få sanningsenlig information om olika företeelser från informanterna, t.ex. det de berättar om? Eller är det snarare deras känslor och attityder till detta oavsett om det de berättar verkar sant eller ej?

AG svar på JA fråga 4: Intervjuer används inte längre så mycket till att få fram fakta. Dessa kan man nå genom andra källor, t ex protokoll, tidningar osv. I stället är det närheten till informanterna som eftersträvas, dvs innersidan gällande känslor och upplevelser. Den är mycket svårare att nå. Då blir frågor om anonymitet och etiska hänsyn väsentliga på ett helt annat sätt än som var fallet tidigare. Då var det inte aktuellt att tillämpa anonymitet som numera är lagstadgad.

JA fråga 5: Om det är det senare målet som gäller, är prosodi och ickeverbal kommunikation viktiga uttrycksmedel för känslor och det blir avgörande att kunna göra en audio och videoinspelning av intervjun, för att senare kunna genomföra en icke-impressionistisk analys. Brukar du göra det?

AG svar på JA fråga 5: Jag har inte gjort videoinspelningar men däremot bandupptagningar. Då man skall undersöka och få fram uppgifter om inre upplevelser och känslor som ofta är svåra att tala om för utomstående, måste man ha förståelse för att bandspelaren kan behöva stängas av eller inte ens komma till användning. Den har för mig och studenter som jag handlett många gånger visat sig utgöra ett hinder för intervjupersoner att vilja tala. De kan berätta om neutrala sakförhållanden när bandspelaren är på, men när samtalet börjar komma in på känsliga områden kan kommentaren vara ungefär så: "Jag vill inte säga något mer så länge den (bandspelaren) är på". Då har jag alltid stängt av bandspelaren och gjort anteckningar om informanten gått med på det. Ännu värre har det varit när jag i vissa fall inte ens fått lov att anteckna. Då gäller det att lita på sitt minne och se till att informanten inte på något sätt avslöjas och kan identifieras.

Anonymisering och generalisering

JA fråga 6: Du skriver inget om generalisering. Har du någon gång målet att generalisera över vad du får fram i intervjuer? Eller har du bara målet att återge innehållet i en enskild intervju vid ett visst tillfälle? Om det senare är fallet, ger det knappast möjlighet att uttala sig mer generellt om kultur. Man undrar också hur det skiljer sig från journalistiska reportage om enskilda personer. Om målet är generaliseringar, hur många intervjuer krävs? Hur uppnår du representativitet? Använder du statistik överhuvudtaget? Hur stöder du att du hittat ett allmänt mönster?

AG svar på Ja fråga 6: Etnologi är en kvalitativ och inte en kvantitativ vetenskap till skillnad från t. ex. sociologi. Frågor om generalisering har varit perifera inom etnologin. För min doktorsavhandling *Kyrktagningsleden i Sverige, 1972* gick jag igenom 5 600 uppteckningar i arkiv. Tanken var inte att få statistisk representativitet utan att undersöka regionala skillnader mellan olika områden i Sverige med ett historiskt perspektiv. Ett viktigt ledord för etnologisk forskning var då geografisk utbredning och spridning, så kallad diffusionism. Utbredningsstudierna på makroplanet Sverige kombinerades med vissa lokala mikrostudier som skulle göra det möjligt att fördjupa analysen. Det skedde genom att jag gick igenom födelse- och dopböcker på lokalt plan.

Diffusionism förlorade sin ställning under senare delen av 1970-talet. Då var inte mängden av material viktig utan en fördjupning av tolkning med nya teoretiska perspektiv. Genom att materialet inte blev lika viktigt som tidigare utan i stället analysen avtog intresset för att diskutera metod. Tidigare hade material- och metoddiskussioner intagit en viktig del av inledningskapitlet, men efter mitten av 1970-talet kunde ett sådant avkortat avsnitt hamna längst bak i undersökningen. Detta blev fallet i min bok *Sommargäster och bofasta* som kom ut 1981. Jag fick ett tydligt råd om en sådan placering vid ett seminarietillfälle i Lund 1980.

Inom nutida etnologi utförs ett mindre antal intervjuer av forskaren själv och de ligger till grund för doktorsavhandlingar och andra undersökningar. Vad som utgör ett tillräckligt antal intervjuer utgör ingen central fråga utan i stället djupet i intervjuerna och hur forskaren lyckas tolka dem.

En skillnad mot journalister är att forskaren utför flera intervjuer som analyseras under en längre tid efteråt. Journalister kan snabbt utföra en eller flera intervjuer som snarast möjligt

skall användas i en artikel eller reportage. Här finns inte gott om tid för intervjupersonen att svara och inte heller en väl genomtänkt analys för journalisten.

JA fråga 7: Det du kallar "det etiska kravet på anonymitet" tycks innebära att du inte tar reda på olika saker om informanternas bakgrund, t ex. kön, ålder, socialgrupp, geografisk hemvist, yrke, politisk sympati etc, som skulle kunna korreleras med skillnader mellan deras berättelser. Försöker du aldrig förklara eller förstå varför de säger det de säger? Försöker du inte att, givet bakgrundsfaktorer av ovanstående typ, finna hur dessa faktorer korresponderar med innehållsdrag i berättelserna?

AG svar på JA fråga 7: Vid intervjuundersökningar noteras självfallet kön, ålder, social tillhörighet, bostadsort, yrke men däremot inte politisk tillhörighet. Ibland kan det vara aktuellt att få veta om intervjupersonen är aktiv inom idrottsrörelse, arbetarrörelse, religiös rörelse eller nykterhetsrörelse. Dessa bakgrundsuppgifter används vid analysen av intervjuerna. Bakgrundsuppgifterna är nödvändiga om man utför genusundersökningar, generationsundersökningar, klassundersökningar osv. Det viktiga är att intervjupersonens namn inte avslöjas varken i undersökningen eller om intervjuerna blir arkiverade, vilket inte alltid sker så som förr alltid var fallet. Därmed kan arkiverade intervjuer inte längre användas inom släktforskning för att få fram berättelser från nu döda personer. I ett arkiv i Göteborg kunde jag läsa berättelser som min farmors far hade lämnat 1899.

Om att inte såra människor och sanningsenlighet

JA fråga 8: Du skriver t.ex. att kulturforskaren ska undvika att uttala sig om sanningshalten i informanternas utsagor om det övernaturliga. Betyder detta att man inte ska kolla om informanterna tror på det de säger (dvs är uppriktiga). Eller betyder det bara att man inte ska ifrågasätta sanningshalten i deras berättelser?

AG svar på JA fråga 8: Om människor inom en religiös rörelse uppger att de har haft ett gudsmöte eller andra informanter berättat om möten med döda personer, kan jag inte analysera om det verkligen har skett eller inte. Då är berättelsen om det självupplevda det viktiga. Det brukar kallas narrativitet. Internationellt finns ett nätverk Belief Narrative Network, förkortat BNN, som jag är en del av och som jag under åren 2013-2021 satt i ledningen för.

Tidigare har jag intervjuat om äldre tiders folkstro gällande övernaturliga väsen i form av gastar, spöken osv. Informanterna i vår tid har då varit noga med att det inte är deras egna upplevelser utan äldre människors berättelser om trosföreställningar förr i tiden. Informanterna har i många fall varit noga med att själva uttala ett avstånd från och har inte velat förknippas med en sådan tro som i deras samtid ansetts förlegad. Man skäms för en sådan tro.

JA fråga 9: Finns det en konflikt mellan att vara ett stöd för informanterna och att få fram en sann redogörelse?

AG svar på JA fråga 9: Stödet för informanterna är både av etisk och vetenskaplig karaktär. Om intervjuaren ger informanten ett tydligt känslomässigt stöd i en svår berättarsituation, medverkar det också till att berättarmaterial kommer fram. I annat fall kan både

berättartystnad och känslomässig skada uppstå hos informanten, och det senare kan vara länge efter intervjun.

JA fråga 10: Varför skulle det vara etiskt oförsvarligt att argumentera mot informanterna? Detta kan vara ett bra sätt att få reda på om de har några argument för sina utsagor och vilka dessa i så fall är. Det är väl lika oetiskt att inte säga emot och låtsas acceptera, om man i själva verket har en annan åsikt?

AG svar på JA fråga 10: Vid val av studieobjekt har jag valt sådant som jag inte varit involverad i men däremot haft en stor nyfikenhet att upptäcka. Nyfikenheten är nog min största inspirationskälla för forskning. Att upptäcka områden som man inte vet så mycket om. Det gäller religiösa rörelser och nykterhetsrörelser. Jag har i dessa fall inga förutfattade ståndpunkter som jag måste argumentera för i motsättning till intervjupersonerna. Jag tror inte att man skall ge sig in på att utforska sådant som man från början är väldigt emot t ex våldsbejakande extremism. Religionsvetare Cenab Turunc är ett undantag på den punkten, men han får också lida för det.

Om historisk etnologi

JA fråga 11: När du forskar historiskt om kultur, samarbetar du då med historiker som gör liknande studier?

AG svar på JA fråga 11: Jag började studera historia innan jag kom in på etnologin. Inom historieämnet i Sverige är det däremot inte vanligt att intressera sig för den folkliga historien som är mitt etnologiska kännetecken. Vissa historiker i Göteborg har dock närmast sig etnologiska perspektiv och intresseområden. Ett bra exempel är chefen för folkminnesarkivet i Göteborg Fredrik Skott.

JA fråga 12: Tar du hänsyn till skönlitterära berättelser från samma epok som väl mycket väl kan återspegla kulturella drag?

AG svar på fråga 12: Jag har inte använt skönlitterära källor annat än vissa reseberättelser från skönlitterära författare när jag skrev om mötet mellan sommargäster och bofast befolkning utmed Bohuslänkusten.

JA fråga 13: "Oral History" (muntlig historia) är en riktning och metod som verkar ligga mycket nära historisk etnologi. Här måste rimligen historisk källkritik och bedömning av rimligheten och sanningshalten i den information man får fram vara viktig. Hur ställer du dig till detta?

Betyder vad du skriver om att man inte ska ifrågasätta sanningsenligheten i de framkomna berättelserna att man inte ska utsätta intervjusvar för historisk källkritik, och på sedvanligt källkritiskt sätt bara betrakta deras utsagor som "lämningar" som behöver förklaras?

AG svar på JA fråga 13: Oral history hade tidigare ett visst inflytande inom etnologin i Göteborg. Den som förmedlade detta var Birgitta Skarin-Frykman som hade goda kontakter i England med E. P. Thompson osv. Ett stort internationellt Oral history symposium hölls 1996 i Göteborg där jag medverkade. I övriga Sverige har jag inte märkt att Oral history har tilldragit sig något större intresse. Jag har inte märkt att källkritik var särskilt framträdande inom den

oralhistoryforskning som jag mötte på 1990-talet. Däremot är jag väl inskolad i lundensisk källkritik inom historieämnet med rötter tillbaka till Lauritz Weibull. Efter 1970-talet har källkritik inte varit framträdande inom etnologin i Sverige utan snarare i stället undanskynd. Om flera informanternas berättelser pekar i liknande eller samma riktning skulle man kunna tala om att ett mönster förekommer. Svenska etnologer talar under senare tid mer om tendenser och mönster och inte om sanning eller sannolikhet.

Slutord

JA fråga 14: Motsäger du inte dig själv när du på sista sidan säger att du inte ville delta i forskning om Utøya-massakern på grund av personliga skäl och samtidigt i sista stycket säger att man inte ska dra sig för att utforska och insamla information om mentalt svåra och påfrestande områden?

AG svar på JA fråga 14: Det är skillnad på att undersöka något som ligger nära in på livet för forskaren och det som ligger längre bort. Utøya och Oslomassakern var sådant som låg alldeles in på mitt liv i Oslo. Jag hade sett alla blomsterhaven vid Oslo domkyrka och utanför Utøya. Jag hade samma känsla vid Estoniakatastrofen 1994 då jag tjänstgjorde som etnologiprofessor i Uppsala. Flera medarbetare vid Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala som jag samarbetade med, omkom i denna tragedi. Jag minns väl när alla kistor med omkomna ställdes upp utanför domkyrkan i Uppsala. Det var nära knutet till min personliga situation. Däremot blir det känslomässiga avståndet större till de avlidna om jag samtalar med okända människor som möts på en olycksplats eller om jag träffar dem på en kyrkogård.

Referenser

Gustavsson, Anders 1972: *Kyrktagningsleden i Sverige*. Lund.

Gustavsson, Anders 1981: *Sommargäster och bofasta*. Lund.

Gustavsson, Anders 2021: *Oasrörelsens människor i Sverige*. En sentida väckelserörelse.

Jan-Åke Alvarsson (red.). *Pentekostalismen i Sverige på 2020-talet*. Skellefteå.

Leif Bloch Rasmussen

A. Kommentarer och frågor till Anders Gustavsson

Vedlæsningen af Gustavsson' artikel om sin metode i etnologien i form af interviews blev det meget klart for mig, hvilke krav der stilles til interviews i forbindelse med design af informationssystemer. Faktisk var jeg oprindelig i slut 70'erne med i et forslag om at bruge etnologiske metoder for at medarbejdere i virksomheder og offentlige institutioner kunne være med i medbestemmelse af deres fremtidig arbejde med edb, teknologi - IT, som det nu hedder. Men forslaget faldt til jorden, simpelthen tror jeg, fordi teknologien udvikledes sig så hurtigt, at der ikke var tid til at lytte - på den ene side. Og på den anden, naturligvis, at medbestemmelse stred mod ledelsens ret til at lede fog fordele arbejdet - og måske kapitalens usynlige hånd. For det tredje også, at IT krævede ekspertise, som hverken ledelsen eller medarbejderne besad.

Vi tabte dengang tror jeg en mulighed for gensidig dialog, hvor lytten, etisk fordring og forpligtelse på empati/omsorg forsvandt ud af informatikkens metoder, ja, ofte også dens teorier og verdenssyn.

1. Polyani's ord om tavs-viden ligger dog stadig væk og lurer, så mit spørgsmål er, om den etnologiske metode, som beskrevet af Gustavsson kan fange det 'tavse'?
2. Hos begge parter i interview'ene. Jeg vil endda forsøge at gå videre og spørge, om ikke der kræves resonans mellem deltagerne for at interviewet lykkes, og om der ikke alligevel er noget, der ikke kan fanges gennem ord, tekst. Noget udsigeligt.
3. Dermed kommer også spørgsmålet om tid. Vil den tid, der skal bruges på at etablere resonans - om ikke den opstår spontant - kan forhindre 'videnskabelige' svar?

B. Anders Gustavsson (AG) Svar och svarscommentarer till Leif Bloch-Rasmussens (LBR)

LBR fråga 1: Polyani's ord om tavs-viden ligger dog stadig væk og lurer, så mit spørgsmål er, om den etnologiske metode, som beskrevet af Gustavsson kan fange det 'tavse'?

AG svar på LBR fråga 1: Etnologer har studerat tyst kunskap i fråga om hantverkskunnande. Det är svårt att intervju om sådant som förutsätter "action" för att fältarbetaren skall förstå och kunna samla in relevant material. Metoden blir i stället observation, fotografering av olika arbetsmoment och om möjligt kombinerat med videoinspelning även om det senare är ovanligt. Ett aktuellt exempel på detta arbetssätt utgör den norske etnologen och kulturhistorikern Bjarne Rogans fältarbeten på fiskebåtar som bedrivit fiske utmed den norska kusten. År 2020 gav han ut boken *Kystfisker* (Rogan 2020), som jag har recenserat i årsboken *Ethnologia Scandinavica* 2021 (Gustavsson 2021). Det är arbetslivet ombord och fiskeritekniken med olika fångstmetoder som står i fokus. Fältarbetet består i att författaren är med ombord under resorna, observerar, samtalar och deltar i vissa arbetsmoment. En del av samtalen har spelats in på band. Ett stort antal färgfotografier av hög kvalitet har tagits.

LBR fråga 2: Hos begge parter i interviewene. Jeg vil endda forsøge at gå videre og spørge, om ikke der kræves resonans mellem deltagerne for at interviewet lykkes, og om der ikke alligevel er noget, der ikke kan fanges gennem ord, tekst. Noget udsigeligt.

AG svar på LBR fråga 2: När jag studerat teman som informanterna har upplevt känsloladdade att tala om, har jag kunnat lägga märke till förtegenhet hos dem med att samtala och utlämna information. Detta har jag märkt både genom informanternas nonverbala beteenden, genom att de t ex. vänder sig bort eller tittar ned i marken, och genom verbala uttryck, t ex. "detta vill jag inte tala om" eller detta har jag inget att berätta om". Om man skall få till stånd samtal om känsloladdade teman, måste fältarbetaren sträva efter att bygga upp ett förtroende. Detta kan ske genom att man berättar om sig själv men också har god tid att lyssna. Man får inte vara rädd för att det uppstår pauser i samtalet om informanterna ger intryck av att vara tystlåtna och besvärade av att samtala. Det Bloch-Rasmussen kallar för resonans benämner jag förtroende mellan intervjuare och informant.

LBR fråga 3: Dermed kommer også spørgsmålet om tid. Vil den tid, der skal bruges på at etablere resonans - om ikke den opstår spontant - forhindre 'videnskabelige' svar?

AG svar på LBR fråga 3: Jag menar att strävan efter att skapa förtroende är väsentligt vid allt fältarbete men särskilt när det gäller teman som kan upplevas känsloladdade att samtala om. Det kan vara krigsupplevelser både i närtid och långt tillbaka i tiden såsom andra världskriget i Norge. Det kan också gälla svåra personliga upplevelser under barndom och uppväxt eller i samband med skilsmässor. Om fältarbetaren inte lyckas skapa förtroende i sådana situationer, får man ingen information eller endast sporadiska upplysningar som knappast går att använda i forskningsavseende. Att bygga upp förtroende får ta den tid som krävs. Fältarbetaren får absolut inte vara otålig och skynda på informanten att svara.

Referenser

Gustavsson, Anders 2021: Modern-Day Coastal Fishing in Norway. *Ethnologia Scandinavica*.

Rogan, Bjarne 2020: *Kystfisker. Med sjarken Havsund fra Agder til Troms*. Oslo.

Per Flensburg

A. Kommentarer och frågor till Anders Gustavsson

Begreppet "vetenskaplig metod", här förkortat till enbart "metod" har många dimensioner, beroende på både det undersökta problemet och det ämne man utgår från. En sociolog har t.ex. många fler metoder till sitt förfogande än en fysiker eller matematiker. Som Gustavsson påpekar är metoden "vägen framåt när forskaren har klargjort undersökningens problemställning". Detta innebär att problemet bestämmer metoden, en uppfattning jag helt delar.

Det finns ämnen jag kallar flerparadigmatiska och det är ämnen där man utgår från olika grundläggande föreställningar om tillvaron (Kuhn 1962). Exempel på sådana ämnen är sociologi och informatik. I avhandlingar inom dessa ämnen finns i regel ett ganska omfattande metodkapitel. I andra ämnen, de enparadigmatiska ämnena, finns det egentligen bara en möjlig metod och där diskuteras inte metodfrågor speciellt mycket. Historia och etnologi verkar vara sådana ämnen förutom fysik och matematik.

Centralt inom varje metod är datainsamling. Det kan, som inom astronomin och kärnfysiken, röra sig om mätdata omfattande flera pentabytes och det kan, som inom etnologin, röra sig om känsliga intervjudata. Gustavsson har koncentrerat sig på detta förhållandevis snäva, men inom etnologin, otroligt viktiga område.

Det finns otaliga böcker om intervjuteknik (Danielsson 2010; Kvale, Brinkmann, och Torhell 2014; Persson, u.å.; Hedlund 2003) men det verkar inte finnas många som utförligt behandlar detta område, däremot finns det avsnitt som berör frågan i de flesta böcker om intervjuteknik. Det som Gustavsson betonar speciellt mycket är samtalet och förtroendeskapandet mellan informant och forskare. Här handlar det om uppgifter som informanten uppfattar som känsliga och då krävs det en helt annan relation än vid en vanlig intervju. Detta är typiskt för etnologi.

En metod som Gustavsson inte nämner är den etnografiska, där forskaren så att säga bosätter sig hos de grupperna vederbörande vill studera. Delar deras dagliga liv, ingår som en del i gruppen och så småningom får ta mer och mer del av deras kultur och föreställningar. Denna metod används främst vid studium av främmande kulturer. Gustavsson jämför observationer

med intervjuer och menar att observationer endast ger en yttre bild av kulturen, medan intervjuer ger en inre bild. Detta kan säkert stämma i inledningsskedet, men genom att internaliseras i kulturen blir forskaren en del av densamma och kan tränga ännu djupare i den (Berger, Luckmann, och Olsson 1998). Med tanke på det område författaren har undersökt är dock den etnografiska metoden mindre lämplig eftersom det rör sig om ett begränsat fenomen i en kultur. Där är ett förtroligt samtal med en person man litar på att föredra. Som Gustavsson säger på sid 5:

Lyssnandets konst är väsentlig vid fältarbete. Att utföra fältarbete har en hel del med psykologi, social kompetens och erfarenhet att göra. Det lämpar sig inte att enbart visa sig neutral och oberörd av det man får höra när informanterna delar med sig av sitt innersta.

Detta leder mina tankar in på en sak som Gustavsson inte tar upp, nämligen vad som är resultatet av forskningen. Jag antar att det för en etnolog handlar om att göra en beskrivning av en sedvänja hos en kultur eller en helhetsbild av en kultur. Det råder ett liknande förhållande i de historiska vetenskaperna och resultatet brukar redovisas i form av en ofta väldigt läsvärd och välskriven text. Det jag undrar över är hur den vetenskapliga kvaliteten avgörs? Den kan på ett plan enkelt påvisas genom mängden citat från andra forskare. Urvalet av citat säger en hel del. Men detta visar bara på forskaren beläsenhet, var kommer vederbörandes egna bidrag in? I detta fall kan jag tänka mig att det är själva det studerade området, gravseder i Sverige och Norge, som väldigt få har studerat tidigare. Men det som samhällsvetarna fäster så stor vikt vid: reliabilitet och validitet lyser med sin frånvaro. Frågor som hur vet man att de som intervjuats är representativa, hur vet man att de frågor som ställts är de rätta frågorna och hur vet man att svaren har tolkats korrekt ställs inte. Det som gör beskrivningen trolig är berättelsens inneboende kraft, vilket är något mer än bara en samling fakta som torrt och sakligt beskrivs. Jag tänker på Per Anders Fogelströms berättelse "Vävarnas barn" som ger en betydligt mer levande beskrivning av livet i Stockholm i slutet av 1700-talet än den mest gedigna akademiska avhandling om samma tidrymd (Fogelström 2013). En etnolog och en historiker måste även vara något av en skönlitterär skribent.

Jag har blivit ombedd att ställa några frågor som kan vara utgångspunkt för en fortsatt diskussion och jag tar då en föga avundsvärd roll som advokatus diaboli och frågor följande:

1. Hur vet du att de som intervjuats är representativa?
2. Hur vet man att de frågor som ställts är de rätta frågorna?
3. Hur vet du att svaren har tolkats korrekt?

Frågorna är elaka för de ställs utifrån ett helt annat paradig än det du utgår från. Men icke desto mindre är det frågor som i det allmänna medvetandet kännetecknar forskning och som du, som forskare, måste förhålla dig till!

Referenser

Berger, Peter L., Thomas Luckmann, och Synnöve Olsson. 1998. *Kunskapssociologi: hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*. 2. uppl. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Danielsson, Malin Lindelöw. 2010. *Kompetensbaserad rekrytering, intervjuteknik och testning*. Natur & Kultur.

Fogelström, Per Anders. 2013. *Vävarnas barn*. Vol. 1. Albert Bonniers Förlag.

Hedlund, Anna Maria. 2003. *Hur känns det?: en kvalitativ samtalsanalys av sportens intervjuteknik*.

Kuhn, Thomas S. 1962. *The structure of scientific revolutions*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Kvale, Steinar, Svend Brinkmann, och Sven-Erik Torhell. 2014. *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Studentlitteratur.

Persson, Jörgen. u.å. "Kvalitativ intervju". *System i fokus-uppsatser med teori-och metodexempel från energiområdet*, 111.

B. Anders Gustavsson (AG) svar och svarskommentarer till Per Flensburg (PF)

PF Kommentar 1: Begreppet "vetenskaplig metod", här förkortat till enbart "metod" har många dimensioner, beroende på både det undersökta problemet och det ämne man utgår från. En sociolog har t.ex. många fler metoder till sitt förfogande än en fysiker eller matematiker. Som Gustavsson påpekar är metoden "vägen framåt när forskaren har klargjort undersökningens problemställning". Detta innebär att problemet bestämmer metoden, en uppfattning jag helt delar.

Det finns ämnen jag kallar flerparadigmatiska och det är ämnen där man utgår från olika grundläggande föreställningar om tillvaron (Kuhn 1962). Exempel på sådana ämnen är sociologi och informatik. I avhandlingar inom dessa ämnen finns i regel ett ganska omfattande metodkapitel. I andra ämnen, de enparadigmatiska ämnena, finns det egentligen bara en möjlig metod och där diskuteras inte metodfrågor speciellt mycket. Historia och etnologi verkar vara sådana ämnen förutom fysik och matematik.

AG kommentar till PF kommentar 1: Inom etnologi är det stor skillnad metodmässigt på att använda insamlade intervjuer som källmaterial respektive historiskt material i arkiven. Etiska frågor blir särskilt utmanande vid studier av vår egen tid och de senaste femtio åren.

PF kommentar 2: Centralt inom varje metod är datainsamling. Det kan, som inom astronomin och kärnfysiken, röra sig om mätdata omfattande flera pentabytes och det kan, som inom etnologin, röra sig om känsliga intervjudata. Gustavsson har koncentrerat sig på detta förhållandevis snäva, men inom etnologin, otroligt viktiga område.

AG kommentar till PF kommentar 2: Frågan är om det är ett snävt område, när det avser människors berättelser om egna erfarenheter, upplevelser och känslor. Informanten talar om sig själv och inte om andra.

PF kommentar 3: Det finns otaliga böcker om intervjuteknik (Danielsson 2010; Kvale, Brinkmann, och Torhell 2014; Persson, u.å.; Hedlund 2003) men det verkar inte finnas många som utförligt behandlar detta område, däremot finns det avsnitt som berör frågan i de flesta böcker om intervjuteknik. Det som Gustavsson betonar speciellt mycket är samtalet och förtroendeskapandet mellan informant och forskare. Här handlar det om uppgifter som

informanten uppfattar som känsliga och då krävs det en helt annan relation än vid en vanlig intervju. Detta är typiskt för etnologi.

AG kommentar till PF kommentar 3: Journalister vill ha svar direkt och har inte tid att bygga upp ett förtroendeförhållande hos informanten. Att få information är viktigare än att lyssna. Så var det tidigare inom etnologin när uppgifter om materiell kultur stod i centrum för insamlingen. Nu är det människors innersida som utgör fokus för de undersökningar som jag tar upp i mitt bidrag.

PF kommentar 4: En metod som Gustavsson inte nämner är den etnografiska, där forskaren så att säga bosätter sig hos de grupperna vederbörande vill studera. Delar deras dagliga liv, ingår som en del i gruppen och så småningom får ta mer och mer del av deras kultur och föreställningar. Denna metod används främst vid studium av främmande kulturer. Gustavsson jämför observationer med intervjuer och menar att observationer endast ger en yttre bild av kulturen, medan intervjuer ger en inre bild. Detta kan säkert stämma i inledningsskedet, men genom att internaliseras i kulturen blir forskaren en del av densamma och kan tränga ännu djupare i den (Berger, Luckmann, och Olsson 1998). Med tanke på det område författaren har undersökt är dock den etnografiska metoden mindre lämplig eftersom det rör sig om ett begränsat fenomen i en kultur. Där är ett förtroligt samtal med en person man litar på att föredra. Som Gustavsson säger på sid 5:

Lyssnandets konst är väsentlig vid fältarbete. Att utföra fältarbete har en hel del med psykologi, social kompetens och erfarenhet att göra. Det lämpar sig inte att enbart visa sig neutral och oberörd av det man får höra när informanterna delar med sig av sitt innersta.

AG kommentar till PF kommentar 4: Mina undersökningar är visserligen inte etnografiska i den betydelsen som när antropologer beger sig ut på årslånga fältarbeten hos främmande kulturer. Men när jag studerade pingströrelsen på ön Åstol i Bohuslän och kulturmötet mellan sommargäster och bofasta på Käringön också i Bohuslän vistades jag mycket på dessa öar och hade spontana samtal med dem jag mötte, även om jag inte övernattade på dessa öar.

PF kommentar 5: Detta leder mina tankar in på en sak som Gustavsson inte tar upp, nämligen vad som är resultatet av forskningen. Jag antar att det för en etnolog handlar om att göra en beskrivning av en sedvänja hos en kultur eller en helhetsbild av en kultur. Det råder ett liknande förhållande i de historiska vetenskaperna och resultatet brukar redovisas i form av en ofta väldigt läsvärd och välskriven text. Det jag undrar över är hur den vetenskapliga kvaliteten avgörs?

AG kommentar till PF kommentar 5: Ur metodisk aspekt är det viktigt att andra forskare kan gå tillbaka till det källmaterial som jag som forskare har använt. Det brukar på norska kallas "etterprøvbarhet". Det är inget problem med historiskt material som finns i arkiven. Däremot arkiverar inte antropologer sitt insamlade fältmaterial. Som etnolog är jag däremot inskolad i att insamlat fältmaterial skall överlämnas till etnologiska arkiv. Tyvärr har en del etnologer inte levt upp till detta under senare år utan i stället följt antropologisk tradition att materialet är forskarens eget. Allra värst är det om materialet förstörs efter fullbordad undersökning.

PF kommentar 6: Den vetenskapliga kvaliteten kan på ett plan enkelt påvisas genom mängden citat från andra forskare. Urvalet av citat säger en hel del. Men detta visar bara på forskarens beläsenhet, var kommer vederbörandes egna bidrag in? I detta fall kan jag tänka mig att det är själva det studerade området, gravseder i Sverige och Norge, som väldigt få har studerat tidigare.

AG kommentar till PF kommentar 6: Jag söker mig alltid till temaområden som tidigare är utforskade, t. ex. senast koleraepidemier på 1800-talet ur folkligt perspektiv.

PF kommentar 7: Men det som samhällsvetarna fäster så stor vikt vid: reliabilitet och validitet lyser med sin frånvaro. Frågor som hur vet man att de som intervjuats är representativa, hur vet man att de frågor som ställts är de rätta frågorna och hur vet man att svaren har tolkats korrekt ställs inte. Det som gör beskrivningen trolig är berättelsens inneboende kraft, vilket är något mer än bara en samling fakta som torrt och sakligt beskrivs. Jag tänker på Per Anders Fogelströms berättelse "Vävarnas barn" som ger en betydligt mer levande beskrivning av livet i Stockholm i slutet av 1700-talet än den mest gedigna akademiska avhandling om samma tidsrymd (Fogelström 2013). En etnolog och en historiker måste även vara något av en skönlitterär skribent.

AG kommentar till PF kommentar 7: Hur skall vi lyckas med att ha samma skrivförmåga som skönlitterära författare? Det rör sig säkerligen i en del fall om personlig läggning men för min del främst genom ständigt återkommande skrivträning.

PF kommentar 8: Jag har blivit ombedd att ställa några frågor som kan vara utgångspunkt för en fortsatt diskussion och jag tar då en föga avundsvärd roll som advocatus diaboli. Frågorna är elaka för de ställs utifrån ett helt annat paradigm än det som författaren utgår från. Men icke desto mindre är det frågor som i det allmänna medvetandet kännetecknar forskning och som du, som forskare, måste förhålla dig till!

AG kommentar till PF kommentar 8: Jag anser inte dina frågor som elaka utan i stället som konstruktiva och viktiga att resonera kring.

Anders Gustavsson svar till Per Flensburgs frågor

PF fråga 1: Hur vet du att de som intervjuats är representativa?

AG svar på PF fråga 1: Till skillnad från sociologi är etnologi ingen kvantitativ vetenskap. Vi arbetar knappast med statistiska siffror utan visar på tendenser i ett insamlat intervjumaterial. Inom tidigare etnologi ville man ha många belegg för att kunna utföra regionala studier och spridning i rummet (diffusionism). Det var inga djupintervjuer som pågick över lång tid och vid upprepade tillfällen. Numera är antalet intervjuer mycket färre, men desto mer djuplodande som underlag för en doktorsavhandling eller annan undersökning. Intresset för utbredningsproblematik är borta.

PF fråga 2: Hur vet man att de frågor som ställts är de rätta frågorna?

AG svar på PF fråga 2: Inom tidigare etnologi lades mycket kraft på att i förväg utarbeta utförliga frågelistor. Alla frågor skulle belysas vid intervjun och gärna i den ordning som de stod i frågelistan. Inom nutida etnologi har intervjuaren i stället med sig en kortfattad frågeintroduktion som består av ett antal stickord snarare än detaljerade frågor. Intervjuaren är från början väl insatt i vilket problemområde/frågeställning som skall tas upp men har däremot inte ett fast frågeformulär med sig.

PF fråga 3: Hur vet du att svaren har tolkats korrekt?

AG svar på PF fråga 3: Inom subjektivt orienterad forskning (till skillnad från objektiv) kan mina forskartolkningar inte betraktas som korrekta i betydelsen av att de inte kan ifrågasättas av andra forskare. Om dessa vill opponera mot min undersökning, kan de gå tillbaka till mitt källmaterial och redovisa argument för att de kommit fram till andra tolkningsresultat.

KG Hammarlund

A. Kommentarer och frågor till Anders Gustavsson

Tack, Anders, för en viktig artikel – viktig inte minst för att du påminner om att vi som forskare har anledning att stanna upp och göra etiska överväganden över ett betydligt vidare fält än vad lagen kräver.

I skriften *God forskningssed*, utgiven av Vetenskapsrådet 2017, påpekas att begreppet 'forskningsetik' ibland begränsas till etiska frågeställningar rörande hur försökspersoner och informanter behandlas – sådana frågor som regleras i lagen om etikprövning. Att uppfylla lagens föreskrifter är naturligtvis oerhört viktigt, men forskarens ansvar upphör inte när den samvetsgrant ifyllda ansökan till Etikprövningsnämnden skickats iväg. Jämsides en sådan snävt definierad forskningsetik finns också vad Vetenskapsrådet kallar 'forskareetik': forskarens ansvar gentemot forskningen, forskarsamhället och samhället i övrigt.

Hit hör ansvaret vad gäller plagiering eller manipulering av forskningsdata, frågor som också blivit föremål för lagreglering (SFS 2019:504), men också ansvaret för sådana etiskt känsliga frågor som ibland regleras i icke bindande forskningsetiska kodexar, ibland är helt oreglerade och därför beroende av den enskilde forskarens egna beslut. En historiker kan således ha anledning att reflektera över sitt ansvar gentemot människor i det förflutna. I personhistorisk eller biografisk forskning kan arkiven avslöja i högsta grad 'känsliga personuppgifter' – kriminalitet, stigmatiserande sjukdomar, politiska åsikter, sexuell läggning. Har vi som forskare ansvar för hur vi hanterar sådana uppgifter – gentemot personens efterlevande, men kanske också gentemot personens minne?

Även när forskningen fokuserar på kollektiva aktörer, där inga enskilda personer kan identifieras, finns det skäl att reflektera över avgränsningar och kategoriseringar som, om de tillämpas slentrianmässigt, kan förstärka existerande stereotypa föreställningar grundade i klass, genus, etnicitet eller sexualitet.

Härav följer inte att forskaren ska avstå från forskning så fort en etisk utmaning gör sig påmind – tvärtom kan sådana utmaningar vara just det som gör forskningfrågan värdefull. Vad det handlar om är vikten av ett etiskt övervägande där det också ingår att väga forskningens nytta mot dess skada, att pröva om balansen nytta/skada kan förändras genom alternativa

metodval: Påverkas forskningsresultatets värde om vissa uppgifter utelämnas? Om de avidentifieras? På samma sätt finns det skäl för etiska överväganden om det finns skäl att misstänka att ett i sig värdefullt forskningsresultat inte bara kan brukas utan också missbrukas.

Beredskapen att reflektera över etiska utmaningar i forskningsprocessen växer inte fram av sig själv. En förutsättning är förstås att forskningens etiska implikationer synliggörs, under forskarutbildningen men också i den akademiska grundutbildningen.

För samtliga examina i Högskoleförordningens examensordning (SFS 1993:100 bilaga 2) finns bland examensmålen krav på förmåga att hantera etiska frågeställningar. För en kandidatexamen ska studenten visa förmåga att inom utbildningens huvudområde "göra bedömningar med hänsyn till relevanta vetenskapliga, samhällliga och etiska aspekter". Dessutom ska studenten "visa insikt om kunskapens roll i samhället och om människors ansvar för hur den används".

Hur stort utrymme som ges åt dessa områden inom högskolans utbildning är osäkert. Hur förmågan och insikten examineras är också oklart. När Universitetskanslersämbetet i sina kvalitetsutvärderingar 2012-2015 granskade uppfyllandet av vissa utvalda examensmål valde man bort målet om insikt i kunskapens samhällliga roll och människans ansvar för hur den används. Ett stickprov av utvärderingarna visar också att beläggen för studenternas förmåga att göra bedömningar med hänsyn till vetenskapliga, samhällliga och etiska aspekter främst avser forskningsetiska aspekter i mera snäv mening. I utvärderingen av historieämnet gör till exempel bedömargruppen den samlade reflektionen att "god träning kring vetenskaplig etik förekommer i de flesta fall. Mer sällan behandlas andra etiska aspekter av historisk kunskap och förmedling genom systematisk reflektion och examination" (Universitetskanslersämbetet 2014, Kvalitetsutvärdering av historia).

Det finns goda skäl att hålla diskussionen kring forsknings- och forskareetik levande. Det är också viktigt att i högskoledidaktiska sammanhang lyfta exempel på hur frågor om forskareetik däribland frågan om vårt gemensamma ansvar för hur kunskap kan användas, kan synliggöras i utbildningen.

Vänligen KG

Referenser:

God forskningssed. Stockholm: Vetenskapsrådet 2017. Internet: <https://www.vr.se/analys/rapporter/vara-rapporter/2017-08-29-god-forskningssed.html>

Kvalitetsutvärdering av historia. Stockholm: Universitetskanslersämbetet 2014. Internet: <http://www2.uk-ambetet.se/download/kvalitet/historia-2013.pdf>

B. Anders Gustavsson (AG) svar och svarskommentarer till KG Hammarlund (KGH)

KGH Kommentar 1: I skriften *God forskningssed*, utgiven av Vetenskapsrådet 2017, påpekas att begreppet 'forskningsetik' ibland begränsas till etiska frågeställningar rörande hur försökspersoner och informanter behandlas – sådana frågor som regleras i lagen om etikprövning. Att uppfylla lagens föreskrifter är naturligtvis oerhört viktigt, men forskarens ansvar upphör inte när den samvetsgrant ifyllda ansökan till Etikprövningsnämnden skickats

iväg. Jämsides en sådan snävt definierad forskningsetik finns också vad Vetenskapsrådet kallar 'forskareetik': forskarens ansvar gentemot forskningen, forskarsamhället och samhället i övrigt.

AG kommentar1 till KGH kommentar 1: Viktigt påpekande att det gäller att skilja på vad lagen säger som forskaren måste följa, och vad som utgör en forskningsetisk policy som forskarsamhället kommer överens om och som man utbildar kommande fältarbetare i vid fältkurser.

KGH Kommentar 2: Hit hör ansvaret vad gäller plagiering eller manipulering av forskningsdata, frågor som också blivit föremål för lagreglering (SFS 2019:504), men också ansvaret för sådana etiskt känsliga frågor som ibland regleras i icke bindande forskningsetiska kodexar, ibland är helt oreglerade och därför beroende av den enskilde forskarens egna beslut. En historiker kan således ha anledning att reflektera över sitt ansvar gentemot människor i det förflutna. I personhistorisk eller biografisk forskning kan arkiven avslöja i högsta grad 'känsliga personuppgifter' – kriminalitet, stigmatiserande sjukdomar, politiska åsikter, sexuell läggning. Har vi som forskare ansvar för hur vi hanterar sådana uppgifter – gentemot personens efterlevande, men kanske också gentemot personens minne?

AG kommentar2 till KGH kommentar 2: Det är viktigt att reflektera över hur en historiskt orienterad etnolog som jag eller en historiker som Hammarlund skall förhålla sig till att avslöja fakta om personer längre tillbaka i tiden som inte är skyddade genom lagen. Det gäller tiden före de senaste femtio åren. Sekretesslagen 1980 hemligstämplar material med "dialektologiskt eller etnologiskt innehåll" i högst femtio år (Svensk författningssamling 1980:880). Det är klart att det kan vara smärtsamt för efterlevande om det funnits grov kriminalitet i den egna släkthistorien. Domböckerna men även uppteckningar i folklivsarkiven kan avslöja mycket. Där är brottslingarna inte anonymiserade. Själv har jag en sådan historia i min släkt. Min farfars bror Janne Larsson född 1854 mördade med femton knivhugg i halsen 1875 en piga som arbetade på gården och som var i ett långt framskridet havandeskap. Förövaren fick ett 29-årigt fängelsestraff på Långholmen. Denna mörka händelse omtalades i samtida tidningar med angivande av brottslingens namn och den blev senare en stor skam för släkten. Det diktades till och med nu arkiverade visor i den lokala omgivningen om denna händelse. Pappa ville inte tala om detta, men jag har inte försökt att dölja denna mörka historia utan har varit öppen om den. Jag tycker självfallet att det är en hemsk händelse, men jag kan inte göra något åt det som har skett. Därför finns det ingen anledning att hemlighålla det. När jag mötte min fru Kristina 1986 var det här mordet i min släkt för 111 år sedan en av de första sakerna som jag berättade om. Hon skulle inte få höra om det på omvägar som min mamma hade gjort när hon skulle gifta sig med pappa 1939. Detta exempel tar jag med för att visa på hur viktigt det är att forskaren reflekterar över svåra upplevelser som kan frammanas genom historisk forskning. Det bör i sin tur sättas i relation till att inte enbart den ljusa historien är värd att studera utan också den mörka och problematiska. Forskaren har inte som uppgift att försköna historien utan att lyfta fram den och analysera den.

En annan känslig sak att avslöja i historien avser självmord. En bonde Jakob Jonsson som skrev dagböcker på 1800-talet som jag har studerat (Anders Gustavsson Bondeliv på 1800-talet. Oslo 2009) omnämnde flera personer som begått självmord vid namn. Då fann jag ingen anledning i min bearbetning av materialet att hemlighålla namnen även om det finns efterlevande släktingar på orten. Självfallet är självmord en tragedi inte minst för omgivningen. Det har länge funnits en mediapolicy att inte avslöja självmord i media men på

den punkten har en ändring skett under 2000-talet med början efter brottaren Mikael Ljungbergs död 2004. Senare har även digitala minnessidor börjat förekomma gällande självmordsoffer (Anders Gustavsson, Cultural studies on death and dying in Scandinavia. Oslo 2011 s. 162ff).

Ulf Persson

A. Kommentarer och frågor till Anders Gustavsson

Författarens etnologiska forskningsmetod är djupintervjun. Av detta sluter man att syftet är inte enbart att söka specifik information, som i en utfrågning, utan att intervjun är 'open-ended' ty likt i fallet med en genuin resa vet man inte hur det kommer att sluta. Speciellt att utbytet kan gå långt utöver det ursprungliga forskningstemat. En intervju som har det allmänna temat säg 'Vad är dina tankar om döden' kan leda in på ett sidospår som är betydligt intressantare än vad personen ifråga har att säga om döden. Hur förhåller man sig till en sådan utveckling? Detta leder till frågan huruvida djupintervjuer är en fråga om vetenskaplig forskning eller litteratur. Har intervjun ett egenvärde och i så fall hur skall den i efterhand gestaltas?. Det har givetvis också betydelse hur man genomför intervjun, om man antecknar eller spelar in, och hur relevant ordagrann återgivning egentligen är.

Djupintervjun leder tankarna dels till bikten, dels till förhöret.

Bikten som den framkommer inför prästen, psykiatrikern, läkaren, äkta hälften, främlingen på nattåget. Bikten är till för den biktande och sker på dennes villkor, den som biktar bestämmer själv vad den vill säga eller inte, och vad som framkommer är till för att tjäna densamme.

Förhöret som i ett brottsmål eller i en utpressning (var har du gömt pengarna?) tjänar endast förhørsledaren och dennes projekt. Den som utsätts för det har inget att vinna, och bestämmer inte själv vad den vill säga eller inte. Det är en form av våldtäkt.

I situationen med en djupintervju i forskningssyfte råder en obalans, mellan parterna. Den som intervjuas uppmanas att bikta sig och intervjuaren skiljer sig från prästen, psykiatrikern, den äkta hälften och främlingen på tåget, genom att ha sin egen agenda helt utanför den intervjuades intressen. Med andra ord han är något av en förhørsledare. Detta leder inte bara till uppenbara etiska frågeställningar utan även andra av mer teknisk natur. Hur uppmuntra till bikt, hur styra samtalet för att det skall vara relevant ur forskningsuppdragets synvinkel? Vi har att göra med motstridiga intressen och potentiella konflikter.

En präst som har lyssnat till många bekännelser, liksom en psykiatriker har uppenbarligen (om denne verkligen lyssnat) erhållit en stor erfarenhet av den mänskliga naturen som denna kan dela med sig. Kan man tänka sig att en etnolog utifrån den erfarenhet han fått av många intervjuer gör en syntes som är sprungen just ur detta intervjumaterial (d.v.s. intervjuerna som sådana har haft ett egenvärde och i många fall utgörs det intressanta av sådant som inte hade med intervjuernas ursprungliga syfte att göra). I fallet med Freud kan man med fog hävda att han var något av en förhørsledare i och med att dennes sessioner med patienterna även utgjorde den empiriska grunden för hans teorier.

B. Anders Gustavsson (AG) svar och svarskommentarer till Ulf Persson (UP)

UP Kommentar 1: Författarens etnologiska forskningsmetod är djupintervjun. Av detta sluter man att syftet är inte enbart att söka specifik information, som i en utfrågning, utan att intervjun är 'open-ended' ty likt i fallet med en genuin resa vet man inte hur det kommer att sluta. Speciellt att utbytet kan gå långt utöver det ursprungliga forskningstemat. En intervju som har det allmänna temat säg 'Vad är dina tankar om döden' kan leda in på ett sidospår som är betydligt intressantare än vad personen ifråga har att säga om döden. Hur förhåller man sig till en sådan utveckling?

AG kommentar1 till UP kommentar 1: Om mitt intervjutema avser döden, som är ett känsligt ämne att samtala om, måste jag vara försiktig i början och bekanta mig med informanten, så att det kan uppstå ett förtroendeförhållande från dennes sida. Informanten kan få börja med att berätta allmänt om sig själv. Jag kan svara med lite personliga upplysningar om mig själv både som privatperson och som forskare. Informanten skall i förväg ha fått veta att temat för intervjun är döden. Det rör sig inte om någon bred livsloppsintervju där informanten kan berätta om allt möjligt i sitt liv. Som intervjuare får jag vara försiktig med att styra vad informanten berättar om. Om jag upplever att denne kommer alltför långt bort från temat, får jag på nytt aktualisera frågan om döden. Sådan försiktighet brukar löna sig med avseende på berättarvilligheten.

Om målet är att samla in självupplevda levnadsberättelser, är det bättre att låta meddelarna själva skriva ned sina minnen och till sin hjälp ha ett översiktligt frågeformulär. Den metoden tillämpade t. ex. Nordiska museet i Stockholm under 1940- och 1950-talen när man samlade in och arkiverade nedtecknade arbetarminnen. De är för närvarande till stor glädje för mig vid studier av missbruk av alkohol.

UP Kommentar 2: Detta leder till frågan huruvida djupintervjuer är en fråga om vetenskaplig forskning eller litteratur. Har intervjun ett egenvärde och i så fall hur skall den i efterhand gestaltas? Det har givetvis också betydelse hur man genomför intervjun, om man antecknar eller spelar in, och hur relevant ordagrann återgivning egentligen är.

AG kommentar2 till UP kommentar 2: I mina undersökningar är intervjumaterial avsett att leda fram till information som skall tjäna som källmaterial. Materialet skall arkiveras i ett offentligt arkiv så att även andra forskare kan ha tillgång till det. Materialet skall vara "efterprövbart". Informanterna skall anonymiseras med tanke på att intervjuerna innehåller upplysningar som uppfattas som känsliga för uppgiftslämnarna. För mig har intervjun inte ett litterärt syfte.

Ordagrann återgivning av berättelserna är inget mål i sig själv, med undantag för specifika uttalanden som skulle kunna komma att användas som citat i den vetenskapliga texten.

UP Kommentar 3: Djupintervjun leder tankarna dels till bikten, dels till förhöret.

Bikten som den framkommer inför prästen, psykiatrikern, läkaren, äkta hälften, främlingen på nattåget. Bikten är till för den biktande och sker på dennes villkor, den som biktar bestämmer själv vad den vill säga eller inte, och vad som framkommer är till för att tjäna densamme.

AG kommentar3 till UP kommentar 3: Prästen har tystnadsplikt vid bikten. Forskaren tillgodoser informantens anonymitet genom anonymisering av uppgiftslämnaren vid utskrift och arkivering.

UP Kommentar 4: Förhöret som i ett brottsmål eller i en utpressning (var har du gömt pengarna?) tjänar endast förhørsledaren och dennes projekt. Den som utsätts för det har inget att vinna, och bestämmer inte själv vad den vill säga eller inte. Det är en form av våldtäkt.

AG kommentar4 till UP kommentar 4: Vid rättsliga förhör kan informanten ha intresse av att tåga för att undvika eller minimera kommande straff. En sådan intervju kan vara präglad av rädsla. Vid en etnologisk intervju finns det däremot ingen anledning för informanten att tåga av rädsla för sanktioner. Det gäller att sträva efter att bygga upp ett förtroende som utgör motsatsen för informanten till ett obehagligt förhör.

UP Kommentar 5: I situationen med en djupintervju i forskningssyfte råder en obalans, mellan parterna. Den som intervjuas uppmanas att bikta sig och intervjuaren skiljer sig från prästen, psykiatrikern, den äkta hälften och främlingen på tåget, genom att ha sin egen agenda helt utanför den intervjuades intressen. Med andra ord han är något av en förhørsledare. Detta leder inte bara till uppenbara etiska frågeställningar utan även andra av mer teknisk natur. Hur uppmuntra till bikt, hur styra samtalet för att det skall vara relevant ur forskningsuppdragets synvinkel? Vi har att göra med motstridiga intressen och potentiella konflikter.

AG kommentar 5 till UP kommentar 5: Det är bra om intervjuaren kan motivera informanten att berätta genom att framhålla att hennes/hans uppgifter är viktiga för forskningen. Det kan locka fram en viss stolthetskänsla. Oj, har jag verkligen något att bidra med?

UP Kommentar 6: En präst som har lyssnat till många bekännelser, liksom en psykiatriker har uppenbarligen (om denne verkligen lyssnat) erhållit en stor erfarenhet av den mänskliga naturen som denna kan dela med sig. Kan man tänka sig att en etnolog utifrån den erfarenhet han fått av många intervjuer gör en syntes som är sprungen just ur detta intervjumaterial (d.v.s. intervjuerna som sådana har haft ett egenvärde och i många fall utgörs det intressanta av sådant som inte hade med intervjuernas ursprungliga syfte att göra). I fallet med Freud kan man med fog hävda att han var något av en förhørsledare i och med att dennes sessioner med patienterna även utgjorde den empiriska grunden för hans teorier.

AG kommentar 6 till UP kommentar 6: För att kunna göra synteser med hjälp av insamlat intervjumaterial behövs ett flertal intervjuer som insamlats på ett liknande sätt. Då kan det vara möjligt att vid vetenskaplig analys få fram mönster, t. ex. i fråga om upplevelser av och berättelser om döden.

A. Kommentarer och frågor till Anders Gustavsson

Bidraget handlar om författarens personliga upplevelser och reflektioner i anslutning till metoder som författaren har använt som etnolog angående projekt om känsloladdade teman, speciellt med anknytning till döden. Författaren påpekar att det behövs olika metoder beroende på om det rör sig om sedan länge döda människor där arkiv kan användas eller om det gäller samtida undersökningar där observationer och intervjuer kan tillämpas. Det mesta av bidraget handlar dock om intervjuer och associerade etiska frågor.

Författaren beskriver kortfattat fyra exempel på projekt (förutom ett avstått projekt om sorgemarkeringar efter massakern på Utøya 2011):

- i. Symboler på gravstenar i Norge och Sverige.
- ii. Förtegenhet vid etnologiska intervjuer. Några exempel på informationsbarriärer hämtade från fältarbeten i Västra Sverige; med teman om sexualitet, religion, äldre folkliga trosföreställningar och död och begravning.
- iii. Minnen i västra Norge gällande ockupationstiden.
- iv. Öppna minnessidor över avlidna människor och sällskapsdjur publicerade av anhöriga och vänner på internet, med en studie fokuserad på döda katter.

Beskrivningarna av projekten är dock så kortfattade så att jag som inte är etnolog ibland har svårt att förstå en del av syftet och delvis även utfallet av studierna. Min fråga här blir:

- Inverkar inte syftet på metodvalet/utförandet och borde inte syftet i så fall explicit uttryckas i samband med exemplen och relateras till metoddiskussionen?

Syftet med skriften rörande ii tycks ha varit att diskutera informationsbarriärer som metodfråga, men var detta projekt en spin-off av studier med andra syften, eller fanns det redan från början en plan för att studera informationsbarriärer? Det står att det fanns skillnader i samtalsvillighet beroende på informanternas ålder, sociala tillhörighet och om de kom från städer eller landsbygd. Var detta något som framkom i en metaanalys av flera tidigare studier med egna syften? Eller var t.ex. resultaten om kulturskillnader mellan stad och landsbygd en följd av en studie med huvudsyftet att studera kulturskillnader mellan stad och landsbygd vilket i sin tur gav material om informationsbarriärer? Fanns det ett syfte med iv att visa på likheter hur människor uttryckte sin sorg över anhörigas/vänners och sällskapsdjurs död? Jag noterar att författaren själv i sin första mening betonar vikten av att klargöra undersökningens problemställning (och syfte?).

Genom att läsa texten uppfattar jag det som att författaren använder sig av intervjusamtal som föredragen metod. Mina frågor i anslutning till detta blir:

- Även om det inte finns en skarp gräns, är det inte en stor skillnad mellan strukturerade intervjuer och förtrogna öppna samtal? Jag får känslan av att författaren lutar mest åt förtrogna deltagarsamtal, med medföljande systematisk empati som metod, men är inte detta delvis en följd av valet av känsloladdade teman? Bör inte tema och syfte inverka på metodval och är det inte ibland så att strukturerade intervjuer och öppna samtal kompletterar varandra? Är inte detta relevant för några av exemplen?

Jag tycker mig själv ha märkt att en hel del humanistiska ämnesområden i allt högre grad har transformerats från att ha haft den enskilda människan som utgångspunkt, med systematisk empati som instrument, för att förstå människan som kulturvarelse i grupp ("inifrån och ut" perspektiv) till ett mer samhällsvetenskapligt ("utifrån och in") perspektiv, där fokus ligger på hur sociala faktorer, oftast insatta i något socialteoretiskt ramverk, inverkar på individen.

- Hur ser författaren på etnologins utveckling över tid? Har problemställningarna överlag ändrats? Finns det t.ex. en fokusflyttning från historiska till samhällsvetenskapliga samtida perspektiv? Har det t.ex. blivit vanligare med "utifrån och in" samhällsvetenskapligt teoretiskt inriktade perspektiv (är det detta författaren menar i sin kommentar i det första stycket där det sägs att diskussioner om teorier har fått en allt större betydelse?), även om författaren själv tycks ha ett "inifrån och ut" systematiskt empatiperspektiv?

Bidraget tar upp bandspelare som en metodfråga. Men med tanke på teknikens utveckling och tillgänglighet, blir det inte allt mer relevant med videoinspelningar, speciellt då författaren själv betonar vikten av (observationer av) icke-verbala uttryck i samband med känsloladdade teman? Med tanke på att det finns allt mer avancerade anonymiseringsprogram för videoinspelningar, utgör detta inte ett exempel på nya metodmöjligheter inom etnologi? Ett annat exempel på teknologisk inverkan på forskningsområdet utgörs av författarens egna exempel iv ovan.

- Hur ser författaren på inverkan av ny teknologi på forskningsområdets möjligheter gällande nya problemställningar och metoder?

Slutligen en fråga om etik.

- Forskning kring människa skall ske på informanternas villkor med respekt för deras personliga integritet där "Människors välfärd skall ges företräde framför samhällets och vetenskapens behov". Författaren noterar att det är lättare att få ett muntligt samtycke än ett skriftligt och att det inte står något i den svenska lagen (vilket kan kontrasteras gentemot norsk praxis) om att samtycke skall vara skriftligt. Detta torde bero på att ett muntligt samtycke inte alls ger samma subjektiva upplevelse som ett skriftligt samtycke. Även om det inte i Sverige är formellt juridiskt felaktigt att bara ha ett muntligt samtycke, är detta inte ett sätt att kringgå andemeningen i lagstiftningen, illustrerat av Norsk praxis, där vetenskap får företräde gentemot individens medvetandegörande om sina rättigheter? D.v.s., är inte detta förfaringssätt moraliskt tvivelaktigt?

B. Anders Gustavsson (AG) svar och svarskommentarer till Claes Uggle (CU)

CU fråga 1: Min fråga här blir: Inverkar inte syftet på metodvalet/utförandet och borde inte syftet i så fall explicit uttryckas i samband med exemplen och relateras till metoddiskussionen?

AG svar på CU fråga1: Uggle efterlyser att syftet i de av mig refererade metodundersökningarna borde ha framgått. Undersökningen av symboler på gravstenar i Norge och Sverige avsåg känslor, tankar och idéer i vår egen tid. Insamlingen av minnen i västra Norge 1985 om krigsminnen från andra världskriget avsåg hur känslor och upplevelser

hanterats på ett personligt plan av informanterna under de fyrtio år som gått sedan krigsslutet. Undersökningarna av minnessidor på internet över avlidna människor och sällskapsdjur avsåg trosföreställningar om en tillvaro efter döden och föreställningar om möjliga kontakter för de efterlevande med de nyligen avlidna.

CU fråga 2: Syftet med skriften rörande ii tycks ha varit att diskutera informationsbarriärer som metodfråga, men var detta projekt en spin-off av studier med andra syften, eller fanns det redan från början en plan för att studera informationsbarriärer? Det står att det fanns skillnader i samtalsvillighet beroende på informanternas ålder, sociala tillhörighet och om de kom från städer eller landsbygd. Var detta något som framkom i en metaanalys av flera tidigare studier med egna syften? Eller var t.ex. resultaten om kulturskillnader mellan stad och landsbygd en följd av en studie med huvudsyftet att studera kulturskillnader mellan stad och landsbygd vilket i sin tur gav material om informationsbarriärer? Fanns det ett syfte med iv att visa på likheter hur människor uttryckte sin sorg över anhörigas/vänners och sällskapsdjurs död? Jag noterar att författaren själv i sin första mening betonar vikten av att klargöra undersökningens problemställning (och syfte?).

AG svar på CU fråga 2: Skriften om informationsbarriärer vid etnologiska intervjuer 1982 utgjorde, som Uggla antar, en metodisk spin-off effekt av tidigare undersökningar som jag utfört om känsliga teman gällande religion, sexualitet, äldre folkliga trosföreställningar och död och begravning. När jag både studerade minnessidor över såväl avlidna personer som sällskapsdjur, var syftet att se både på skillnader och likheter i de sörjandes uttryckssätt och uttalade trosföreställningar.

CU fråga 3: Genom att läsa texten uppfattar jag det som att författaren använder sig av intervjusamtal som föredragen metod. Mina frågor i anslutning till detta blir:

Även om det inte finns en skarp gräns, är det inte en stor skillnad mellan strukturerade intervjuer och förtrogna öppna samtal? Jag får känslan av att författaren lutar mest åt förtrogna deltagarsamtal, med medföljande systematisk empati som metod, men är inte detta delvis en följd av valet av känsloladdade teman? Bör inte tema och syfte inverka på metodval och är det inte ibland så att strukturerade intervjuer och öppna samtal kompletterar varandra? Är inte detta relevant för några av exemplen?

AG svar på CU fråga 3: Uggla frågar om skillnaden mellan att använda strukturerade intervjuer och intervjusamtal och att det senare kan vara bäst lämpat vid undersökningar av känsloladdade teman där forskarens empati är viktig. Detta är en viktig iakttagelse. Vid intervjusamtal är inte de exakta frågorna fastställda i förväg genom ett frågeformulär så som är fallet vid strukturerade intervjuer.

CU fråga 4: Jag tycker mig själv ha märkt att en hel del humanistiska ämnesområden i allt högre grad har transformerats från att ha haft den enskilda människan som utgångspunkt, med systematisk empati som instrument, för att förstå människan som kulturvarse i grupp ("inifrån och ut" perspektiv) till ett mer samhällsvetenskapligt ("utifrån och in") perspektiv, där fokus ligger på hur sociala faktorer, oftast insatta i något socialteoretiskt ramverk, inverkar på individen.

Hur ser författaren på etnologins utveckling över tid? Har problemställningarna överlag ändrats? Finns det t.ex. en fokusförflyttning från historiska till samhällsvetenskapliga samtida perspektiv? Har det t.ex. blivit vanligare med "utifrån och in" samhällsvetenskapligt teoretiskt inriktade perspektiv (är det detta författaren menar i sin kommentar i det första stycket där det sägs att diskussioner om teorier har fått en allt större betydelse?), även om författaren själv tycks ha ett "inifrån och ut" systematiskt empatiperspektiv?

AG svar på CU fråga 4: Sedan 1970-talet har svensk etnologi alltmer förflyttats från att fokusera på långa historiska processtudier till att mer inrikta sig på samtidsperspektiv. Impulserna har kommit från anglosaxisk antropologisk forskning. Det är korrekt uppfattat att jag har försökt att hålla fast vid historiska studier, t. ex. om kolerautbrott under 1800-talet i antologin *Pandemier*, 2021. Individerna är den viktiga utgångspunkten för mig, "inifrån och ut" och inte samhällsstrukturen, "utifrån och in".

CU fråga 5: Bidraget tar upp bandspelare som en metodfråga. Men med tanke på teknikens utveckling och tillgänglighet, blir det inte allt mer relevant med videoinspelningar, speciellt då författaren själv betonar vikten av (observationer av) icke-verbala uttryck i samband med känsloladdade teman? Med tanke på att det finns allt mer avancerade anonymiseringsprogram för videoinspelningar, utgör detta inte ett exempel på nya metodmöjligheter inom etnologi? Ett annat exempel på teknologisk inverkan på forskningsområdet utgörs av författarens egna exempel ovan. Hur ser författaren på inverkan av ny teknologi på forskningsområdets möjligheter gällande nya problemställningar och metoder?

AG svar på CU fråga 5: Bandinspelningar används vid etnologiskt fältarbete men knappast videoinspelningar (jfr *Etnologiskt fältarbete* 2022). Jag har inte använt videoinspelningar i fält men däremot vid inspelningar av föredrag i form av webinarer. Ett av dem som handlar om koleraepidemier, finns i Strömstad akademis videoserie nr 46 2022 (<http://stromstadakademi.se/SAV/SAV-46.pdf>). Jag sätter stort värde på den tekniska utveckling med digitalisering som lett till att jag kunnat använda minnessidor över avlidna på internet som forskningsmaterial och att många arkiv börjat att digitalisera tidigare insamlat material. Jag tar upp dessa frågor i uppsatsen "En erfaren etnologs tankar kring digitalisering, Open Access och Open Data som ny forskningstillgång", och den har publicerats i den digitala tidskriften *Kulturella perspektiv*, 2022.

CU fråga 6: Slutligen en fråga om etik. Forskning kring människa skall ske på informanternas villkor med respekt för deras personliga integritet där "Människors välfärd skall ges företräde framför samhällets och vetenskapens behov". Författaren noterar att det är lättare att få ett muntligt samtycke än ett skriftligt och att det inte står något i den svenska lagen (vilket kan kontrasteras gentemot norsk praxis) om att samtycke skall vara skriftligt. Detta torde bero på att ett muntligt samtycke inte alls ger samma subjektiva upplevelse som ett skriftligt samtycke. Även om det inte i Sverige är formellt juridiskt felaktigt att bara ha ett muntligt samtycke, är detta inte ett sätt att kringgå andemeningen i lagstiftningen, illustrerat av norsk praxis, där vetenskap får företräde gentemot individens medvetandegörande om sina rättigheter? D.v.s., är inte detta förfaringsätt moraliskt tvivelaktigt?

AG svar på CU fråga 6: Ugglan undrar om muntligt samtycke innan fältarbete kan ske är moraliskt tvivelaktigt. Att fråga om skriftligt samtycke skapar lätt en distans till den tilltänkta intervjupersonen. Det blir så formellt. Jag upplever att intervjupersonen känner sig friare om det finns ett muntligt samtycke. De etiska kraven på fältarbetaren blir inte mindre om man har ett muntligt samtycke. Intervjuaren måste i alla avseenden ta hänsyn till de etiska förpliktelser som är lagstiftade och som skall skydda informanternas personliga integritet och självbestämmande.

Referenser

Etnologiskt fältarbete. Nya fält och former. Kim Silow Kallenberg, Elin von Unge & Lisa Wiklund Moreira (red.). Studentlitteratur, Lund 2022.

Gustavsson, Anders 2022: En erfaren etnologs tankar kring digitalisering, Open Access och Open Data som ny forskningstillgång, *Kulturella perspektiv. Svensk etnologisk tidskrift*. Vol. 31.

Pandemier – dåtid och nutid för framtid. Anders Gustavsson & Carl E. Olivestam (red.). 2021. Strömstad.

Peter Währborg

A. Kommentarer och frågor till Anders Gustavsson

Bäste Anders,

Tack för ditt viktiga bidrag,

Jag noterar att du under rubriken lagt till "diskussionsunderlag". Antar att detta tillägg skall tas bort i ditt slutliga manus?

I övrigt har jag ett antal frågor som väckts vid min genomläsning:

Jag uppskattar mycket din respekt och känslighet för etikfrågor i samband med denna typ av forskning. Du citerar bl.a. författningssamlingen (SFS 2003:460) "... människors välfärd skall ges företräde...". Tycker du att denna formulering är okontroversiell. Är det moraliskt riktigt att undanhålla viktig information (om t.ex. koncentrationsläger, förtryck, våld etc.) därför att informantens "välfärd" (vad detta nu är) skall ges "företräde framför samhällets och vetenskapens behov"?

Hur kommer i så fall detta i konflikt med det "sanningssökande" som är en av vetenskapens centrala uppgifter?

Hur ser du på urvalet av de arkivkällor som finns tillgängliga och som du själv påpekar huvudsakligen upptecknats av ett begränsad och vanligen privilegierad samhällsklass? Tendentiöst urval av fakta är väl en betydande risk och hur kan man skydda sig mot detta?

Jag tycker att du på ett mycket känsligt och mänskligt sätt lyfter frågan om relationen mellan undersökare och den undersökte. I många discipliner, t.ex. medicin och psykologi, möter man ofta samma svåra avvägningar. Många gånger har jag själv uppfattat det så att syftet med och användningen av en intervju blir avgörande för hur den utformas. Har du någon gyllene formel för hur man skall undvika att hamna i en falsk idyllisering och romantisering, eller tvärtom demonisering och fördömande, utan att göra avkall på ett vetenskapligt "sanningsideal"?

Peter Währborg

B. Anders Gustavsson (AG) svar och svarskommentarer till Peter Währborg (PW)

PW Kommentar 1: Jag uppskattar mycket din respekt och känslighet för etikfrågor i samband med denna typ av forskning. Du citerar bl.a. författningssamlingen (SFS 2003:460) ....” människors välfärd skall ges företräde...”. Tycker du att denna formulering är okontroversiell.

AG kommentar1 till PW kommentar 1: För det första har vi forskare att förhålla oss till lagen som den är skriven. För det andra menar jag att det är viktigt att forskning, i mitt fall intervjuer, inte skadar informanternas mentala välmående.

PW Kommentar 2: Är det moraliskt riktigt att undanhålla viktig information (om t.ex. koncentrationsläger, förtryck, våld etc.) därför att informantens ”välfärd” (vad detta nu är) skall ges ”företräde framför samhällets och vetenskapens behov”?

Hur kommer i så fall detta i konflikt med det ”sanningssökande” som är en av vetenskapens centrala uppgifter?

AG kommentar 2 till PW kommentar 2: Vid intervjuer om äldre tid är frågan om brottsliga handlingar inget problem eftersom straffet för eventuella brott redan är preskriberat. Detta gäller t. ex. de brott som i Norge förekom under naziöckupationen 1945. Jag fick fram många uppgifter i Norge 1985 vid insamlingen av krigsminnen från andra världskriget.

Vid intervjuer gällande nutid kan jag inte erinra mig att jag stött på information om straffbart våld som jag eventuellt skulle ha anmält till polismyndigheten. Våld kan ju ha förekommit utan att informanterna har berättat om det. Jag har inte varit ute efter att få fram upplysningar om straffbara handlingar. Jag ser inte framför mig att intervjuaren skall propa på att få information som informanten inte vill lämna ut. Det kan vid fältarbeten på lokal nivå skapa dåligt rykte gällande etnologisk intervjuinsamling och dess metoder. Jag tror inte att man genom fältstudier kan nå fram till någon exakt sanning utan enbart delar av en verklighet.

PW Kommentar 3: Hur ser du på urvalet av de arkivkällor som finns tillgängliga och som du själv påpekar huvudsakligen upptecknats av ett begränsad och vanligen privilegierad samhällsklass? Tendentiöst urval av fakta är väl en betydande risk och hur kan man skydda sig mot detta?

AG kommentar 3 till PW kommentar 3: Folkminnesarkivarie Agneta Lilja skrev en doktorsavhandling i Uppsala 1996 med titeln ”Den ideala uppteckningen” och med mig som handledare. Där visar hon på just det tendentiösa urval av fakta som du beskriver och som skett vid insamling med hjälp av frågelistor vid folkminnesarkivet i Uppsala alltsedan starten 1914. Ur social aspekt hade arbetarminnen samlats in i begränsad omfattning. Detta ledde till en hel del kritik bland etnologer redan på 1970-talet som var kritiska till att överhuvudtaget kunna använda sådant insamlat material. Då kom i stället en stark satsning på insamling av intervjuer genom fältarbeten. Jag startade 1975 sådana fältarbeten tillsammans med studenter vid den nybildade etnologiska avdelningen vid Göteborgs universitet.

PW Kommentar 4: Jag tycker att du på ett mycket känsligt och mänskligt sätt lyfter frågan om relationen mellan undersökare och den undersökte. I många discipliner, t.ex. medicin och

psykologi, möter man ofta samma svåra avvägningar. Många gånger har jag själv uppfattat det så att syftet med och användningen av en intervju blir avgörande för hur den utformas. Har du någon gyllene formel för hur man skall undvika att hamna i en falsk idyllisering och romantisering, eller tvärtom demonisering och fördömande, utan att göra avkall på ett vetenskapligt "sanningsideal"?

AG kommentar 4 till PW kommentar 4: Idyllisering innebär enligt mitt synsätt att fältforskaren i förväg är ute efter att ge en positiv bild av det som studeras. Detta kan bli ett problem vid studier av något som forskaren starkt sympatiserar med, t. ex. en politisk eller religiös rörelse. Det är enligt min mening lika illa om forskaren studerar något som man i utgångspunkten är starkt kritisk till. Jag har alltid försökt att undersöka sådant som jag har ett visst personligt avstånd till, varken positivt eller negativt. Det gäller för min del pingströrelse, nykterhetsrörelse, sommargäster vid kusten, gränsbor vid den svensk-norska nationalgränsen osv. Min bristande kunskap i förväg och min nyfikenhet att upptäcka något nytt har varit en viktig drivkraft för min forskning. Aktionsforskning i betydelsen av att vilja förändra världen har inte legat för mig på det sätt som i en del fall har förekommit inom sociologin. Då behöver jag varken idyllisera eller demonisera. Däremot ser jag gärna att mina forskningsresultat kommer till användning i samhällsdebatt och når ut i media bl. a. i folkbildningssyfte.